

במאה השנים האחרונות, לפני השואה ולאחריה, התרחשו מעשי ג'נוסייד רבים, ככל הנראה יותר מכל מאה אחרת בהיסטוריה ☹️ אז מדוע אנחנו אדישים? למה אנחנו לא רוצים לשמוע את הקולות ולראות את המראות? וכיצד קורה שאנו מגרשים את הפליטים המבקשים אצלנו מקלט ומתעלמים כמעט לחלוטין מהזוועות המתרחשות בסוריה השכנה? פרופ' יאיר אורון, מומחה עולמי בתחום, לא נותן לנו להתחמק מאחריות

לא שומעים את הקולות

פרופ' יאיר אורון

המחלקה לסוציולוגיה, למדע המדינה ולתקשורת, האוניברסיטה הפתוחה

א ת השיר הנבואי הזה, "כשהרשע בא כמו גשם נופל" כתב ברטולד ברכט כבר בשנות 1935, כשעוד היה קשה לדמיון עד היכן תגיע הרשעות הנאצית שנים אחדות לאחר מכן. שירו של ברכט נכתב על גרמניה הנאצית בשנות השלושים, כשכבר חי בגלות. השיר הזה מופיע בכל אחד מ-12 הספרים שערכתי בנושא ג'נוסייד באוניברסיטה הפתוחה.

הקורס "ג'נוסייד" הוא הקורס הנרחב והמקיף ביותר בעולם בנושא ג'נוסייד. הוא גם הקורס המבוקש ביותר באוניברסיטה בתחומי מדעי הרוח והחברה. יש לנו יותר מ-10,000 בוגרים שלמדו אותו, מספר נכבד מאוד בכל קנה מידה. שמונה מספרים אלה תורגמו לאנגלית, ואחדים תורגמו השנה לכורדית ולערבית, ונלמדים כעת באוניברסיטה הבינלאומית באירביל, בירת כורדיסטן, ובקורסים שאני מעביר בנושא הג'נוסייד בארמניה.

מדיניות הכחשה מתמשכת

לימודי הג'נוסייד באו"פ הם לדעתי מקור לגאווה. היינו הראשונים והיחידים שלימדו את הנושא. כיום אפשר למצוא באוניברסיטאות אחרות בישראל לימודי ג'נוסייד ספורדיים, קורס פה וקורס שם, אבל אין באף אוניברסיטה ישראלית "לימודי ג'נוסייד" כתוכנית סדורה, וגם לא "לימודי שואה וג'נוסייד".

באוניברסיטאות רבות באירופה ובארצות הברית שינו מכוני מחקר ותוכניות לימוד אקדמיות בנושא השואה את ייעודם והפכו ל-"Holocaust and Genocide Studies", אף אם הוקמו מכספי תרומות ייעודיים ל"לימודי שואה". זהו כישלונה של האקדמיה הישראלית הממשיכה להימנע מלימוד ג'נוסייד, "מסתפקת" בלימודי שואה ומקדישה לג'נוסייד "פירורי" זמן וחומר לימוד. הדברים צריכים להיאמר: אי אפשר ללמד שואה בלי ללמד ג'נוסייד – לא אקדמית ולא מוסרית.

כשישראל מכחישה את הג'נוסייד הארמני, במדיניות הנמשכת זה שנים רבות, היא מחללת את זכר הג'נוסייד הארמני וקורבנותיו, אבל היא מחללת גם את זכר קורבנות השואה. ישראל מכרה נשק לממשלות רואנדה וסרביה בזמן אמברגו על משלוחי נשק אליהן. נשק ששימש משטרים אלו במעשי הג'נוסייד. בית המשפט העליון בישראל מסייע בהסתרת המידע על אודות הפשעים הללו, אף שיש הוכחות מוצקות לכך, והממשלה הודתה שנשק אכן סופק למדינות אלה.

כשהרשע בא כמו גשם נופל / ברטולד ברכט

כְּשֶׁסָפַר לְרֵאשׁוֹנָה, שִׁידִידֵינוּ נִשְׁחָטִים בְּהִדְרָגָה
קָמָה זַעֲקָה שֶׁל פְּלָצוֹת. אִזּוּ נִשְׁחָטוּ מֵאָה. אֲבָל
כְּאִשֶּׁר נִשְׁחָטוּ אֶלֶף וְלִשְׁחִיטָה לֹא הָיָה סוּף, נִפְוֶצָה
הַשְּׂתִיקָה.

כְּשֶׁהֲרִשֶׁע בָּא כָּמוּ גֶשֶׁם נּוֹפֵל, אִישׁ אֵינוֹ קוֹרֵא עוֹד:
עֲצֹר!

כְּשֶׁהַפְּשָׁעִים נַעֲרָמִים, הֵם נַעֲשִׂים בְּלִתֵּי-נִרְאִים.
כְּשֶׁהַסֶּבֶל נַעֲשֶׂה לֹלֵא-נִשָּׂא, אֵין שׁוֹמְעִים
עוֹד אֶת הַצִּעֲקוֹת.
גַּם הַצִּעֲקוֹת נּוֹפְלוֹת כְּגֶשֶׁם-קִיץ.*

* קטע משירו של ברטולד ברכט, "כשהרשע בא כמו גשם נופל" בתוך: גלות המשוררים: מבחר שירים 1914-1956. תרגום: ה. בנימין, ספרי סימן קריאה, הוצאת הקיבוץ המאוחד, 1978.

פוליטיקה מלוכלכת היא פוליטיקה מלוכלכת אבל דומה שגם באקדמיה פשה הנגע. מעטים מבינינו מוכנים לבקר את התנהלות ממשלת ישראל, ממשלתו של עם שחוה ג'נוסייד על בשרו. למי יש זכות לדרג סבל? למי יש זכות להשתלט על הסבל? ומדוע האקדמיה הישראלית חושבת שאין זה מעניינה לבקר בשם האמת האקדמית, וחשוב מכך, בשם ערכי מוסר בסיסיים, התנהלות מבישה זו?

יותר מ-40 שנה נמשכים בישראל הוויכוחים החריפים לגבי מקרי ג'נוסייד שאירעו לעמים אחרים. נראה שבלב אותם ויכוחים טמונה הטענה או הדרישה בדבר ייחודיותה המוחלטת של השואה. בתחילה עסקתי בלימודי שואה, ובהמשך עברתי, במודע, לחקר הג'נוסייד והוראתו.

הרוצחים, הקורבנות ו"הצד השלישי"

בכל מעשה של רצח-עם מעורבים באופן אקטיבי או פסיבי לפחות שלושה צדדים: הרוצחים, הקורבנות וה"צד השלישי" – מי שאינם שותפים לרצח ואף אינם נמנים עם הקורבנות, אך עדים להתרחשותו ובידיהם הבררה להגיב בדרך זו או אחרת על המתרחש לנגד עיניהם. הצד השלישי קריטי ל"הצלחת" הג'נוסייד. זאת כיוון שמעשי רצח-עם יכולים להתבצע רק כשמערכת יחסי הכוחות בין הקורבנות לרוצחים היא של עליונות כוחנית **מוחלטת** של הרוצחים, ומציאות כזו תלויה במידה לא מעטה בהתנהגותו של הצד השלישי, שהוא רוב רובה של החברה האנושית.

את חברי הצד השלישי אפשר לחלק באופן סכמטי לשלוש קבוצות:

- אינטרסנטים: אלה שעוזרים לרוצחים בשל חישובים שונים, לרבות השיקול "כדאי להיות ביחסים טובים עם הרוצחים כי הם החזקים".
- מצילים: אלה שמסייעים לקורבנות. אלה בדרך כלל מיעוט בחברה, פרטים המפעילים שיקולים מוסריים (בישראל הם מכונים "חסידי אומות עולם").
- אדישים: אלה שעומדים מהצד או ניצבים מנגד. קבוצה זו מהווה את רוב החברה האנושית.

רוב מדינות העולם נותרות אדישות כלפי מעשי השמדה המוניים, אפילו מדינות גדולות, חזקות ובעלות השפעה כמו ארצות הברית.

החוקרת האמריקאית סמנתה פאואר (Samantha Power) ניתחה בספרה **בעיה מן הגיהנום** (*A Problem From Hell*), את יחסה של ארצות הברית

למעשי ג'נוסייד במאה ה-20 – רצח העם הארמני, השואה ורצח העם בקמבודיה, ביוגוסלביה, ברואנדה ובמקומות אחרים, וכך כתבה במסקנות מחקרה שעורר הדים רבים:

הדבר המזעזע ביותר הוא שמקבלי ההחלטות בווינגטון לא עשו כמעט דבר כדי למנוע את הפשעים, כיוון שלא סברו שהג'נוסייד מסכן את "האינטרסים החיוניים הלאומיים של אמריקה". פקידים אמריקאים בכירים לא העניקו לג'נוסייד את תשומת הלב המוסרית הראויה.

בעיית הג'נוסייד אינה תופסת מקום חשוב בסדר היום של הפוליטיקאים האמריקאים (ושל פוליטיקאים בארצות רבות אחרות), בין השאר משום שהיא אינה תופסת מקום חשוב בסדר היום של האזרחים האמריקאים. מאבקו של סנטור אמריקאי (או של חבר כנסת ישראלי) באדישות העולם כלפי הג'נוסייד ברואנדה, לדוגמה, ובמדיניות מדינתו, לא ישפיע על הקריירה הפוליטית שלו ולא יסייע לו להיבחר שוב.

אין צד שלישי

בספרה **טראומה והחלמה**, העוסק בהשפעותיה של אלימות, מהתעללות במסגרת המשפחה ועד טרור פוליטי, על לוחמים לשעבר, ניצולי שואה, אסירי מלחמה, נשים מוכות וקורבנות של גילוי עריות, כותבת הפסיכיאטרית האמריקאית ג'ודית לואיס הרמן:

התגובה הרגילה על מעשי זוועה היא לסלקם מן התודעה. הפרות מסוימות של הסדר החברתי נוראות הן מלהביען בקול: זו משמעות הביטוי לא יתואר.

ואולם מעשי הזוועה מסרבים להיקבר. חזקה לא פחות מן הרצון להכחישם היא ההכרה שהכחשתם לא תצלח. החוכמה העממית מלאה רוחות רפאים המסרבות לנוח על משכבן עד שיסופר סיפורן. סוף רצח להתגלות. הזכירה והסיפור של אירועים מחרידים כהווייתם, הם תנאי מוקדם להשבת הסדר החברתי על כנו ולריפוי הנפגע היחיד.

[...] המבקשים לחקור את הטראומה הנפשית חייבים להתניב הן נוכח חולשת האדם בטבע והן נוכח הרע הטבוע באדם. עליהם להעיד על דברים מחרידים. כאשר מדובר באסונות טבע או ב"אצבע אלוהים", אין הם מתקשים לרחוש אהדה לנפגעים. אבל כאשר האירועים הטראומטיים הם מעשה ידי אדם, נקלעים

בקלות יחסית ואף בלי להסתכן בקורבנות כתוצאה מהתערבותן, וודאי יכלו להושיט עזרה.

שמונה פעמים במרוצת מאה ימי הג'נוסייד דחתה מועצת הביטחון את הגדרת המתרחש ברואנדה כג'נוסייד. כמיליון בני אדם נרצחו בג'נוסייד המהיר ביותר בהיסטוריה האנושית: כ-10,000 נרצחים ביום, 416 בני אדם בשעה, משמע, כמעט שבעה בני אדם בכל דקה. ואף על פי כן, בחר העולם לעמוד מנגד, להתעלם מהמצב ואף ללבות את האש באמצעות עסקאות נשק במהלך הג'נוסייד עצמו.

ללחום למען שוויון ערך חיי האדם

חודש אפריל הוא חודש ימי הזיכרון לארמנים, לרואנדים, לכורדים וליהודים. ביום הזיכרון שלנו – שחל השנה בדיוק ביום הזיכרון לג'נוסייד הארמני – לא הזכיר אף גורם רשמי בישראל את מקרי הג'נוסייד שקרו לעמים אחרים. יש לחזור ולומר בקול ברור וכואב: ישראל ממשיכה להכחיש את הג'נוסייד הארמני, וממשיכה להכחיש את משלוחי הנשק שממשלות ישראל שלחו למשטרים הרצחניים ברואנדה ובסרביה שחוללו ג'נוסייד, תוך הפרה בוטה של החוק הישראלי והחוק הבינלאומי.

המסקנה המתבקשת היא שיש ללחום למען קדושת ערך חיי אדם באשר הוא אדם באשר הוא אדם: צועני, ארמני, טורקי, גרמני, יהודי, פלסטיני. כי בצלם אלוהים נבראו כולנו.

מה אפשר לעשות כדי לשנות ולו במעט את המצב? החינוך הוא הדרך היחידה. אבל החינוך אינו בידינו. הוא בשליטת ממשלה שרוצה להימנע מחינוך הומניסטי כלל-אנושי, ומעוניינת להדגיש את השואה, שהיא כביכול רק שלנו. גם המערכת האקדמית מגלה לא מעט סימני התקפלות.

התמודדות עם נושא זה – על הקשריו הכלליים והיהודיים הספציפיים – עשויה לתרום להבנת חשיבותם של ערכים הומניסטיים ודמוקרטיים, ואולי אף לעזור בבניית כלים לשיפוט מוסרי.

ואולי הצלחתו הגדולה של הקורס שיצרתי, אם יורשה לי להתפאר מעט, טמונה דווקא בעובדה שסטודנטים מחליטים לעבוד בסיוע לפליטים בדרום תל אביב; או כשסטודנטים כותבים שהקורס, שבסך הכול נמשך סמסטר אחד, "שינה להם את החיים והוא צריך להיות קורס חובה לכל סטודנט ישראלי...". ■

העדים לעימות בין התוקף לקורבנו. מבחינה מוסרית אי אפשר להישאר שווה-נפש בקונפליקט הזה. **העומד מן הצד נאלץ לנקוט עמדה.**

גדול הפיתוי לעמוד לימין התוקף. זה אינו מבקש אלא שהצופה מן הצד ישב בחיבוק ידיים. הוא פונה אל הרצון האוניברסלי שלא לראות רע, לא לשמוע עליו ולא לדבר עליו. הנפגע, לעומת זה, מבקש מן העומד מן הצד לחלוק עמו את משא הכאב. הוא תובע פעולה, מעורבות וזכירה.

כל ימיי הבוגרים אני עוסק בחקר השואה והג'נוסייד והוראתם. במחקריי לאורך השנים גיבשתי מסקנה שרק הלכה והתבססה עם השנים, כי ה"עומדים מנגד" תומכים, אולי שלא במתכוון, ברוצחים, לעולם לא בקורבנות. כשאנו מחליטים לא לנקוט עמדה, אנו מתייצבים בעצם בצד התוקף. מבחינה מוסרית איננו יכולים לעמוד מנגד לנוכח פשעים של רצח-עם. אי-אפשר לקבל את הטיעון שאין מה לעשות ו"דברים כאלו קורים". עוול אינו חדל להיות עוול כשהוא פוגע במישהו אחר. בתורה כתוב "לא תעמד על דם רעך" (ויקרא, יט: טז). מבחינה מוסרית, לפחות, העומדים מנגד נושאים באחריות לרצח, וייתכן שגם באשמה.

לכן אני מסרב להכיר בקיומו של "צד שלישי". אין עומדים מן הצד. Bystander הוא למעשה תומך במחולל, אף פעם לא בקורבן, והוא אחראי ואף אשם, מוסרית וחוקית, בהתרחשות הרוע.

אם אתה לא תומך בקורבן – אתה תומך במחולל!

כשרוב רובה של חברה – או אף החברה כולה – מחליטים שלא לעשות דבר נגד הרשע, התוצאה היא התמוטטות מוסרית. כפי שראינו במאה ה-20 שוב ושוב, הרוע אינו מתבטא רק בעצם ההשתתפות במעשי הרשע; מוכתמים בו גם העומדים מנגד, הצופים בהתפשטותו. בחברות ובמדינות רבות, ובעצם בקרב רוב רובה של האנושות, יש נטייה ברורה לא לעשות דבר מול עוול שנעשה לאחר, ולא להיאבק למען הצדק ולמניעת הרע – כפי שממחיש המקרה של רואנדה.

כוחות האו"ם לשמירת השלום ברואנדה וגורמים אחרים שיגרו אזהרות רבות על העתיד להתרחש, כך שמדינות מבוססות ומשגשגות יכלו למנוע את הג'נוסייד